

Ała Krawczuk

Nowe profile ukraińskiego stereotypu Polaka : (na podstawie ankietowania studentów lwowskich)

Postscriptum Polonistyczne nr 1(1), 147-170

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

AŁŁA KRAWCZUK
L w ó w

Nowe profile ukraińskiego stereotypu Polaka (na podstawie ankietowania studentów lwowskich)

Badania nad stereotypami narodowościowymi, aktywnie prowadzone w ostatnich latach, ukazują zmiany w postrzeganiu przez poszczególne narody swoich sąsiadów – bliższych oraz dalszych. Analiza auto- i heterostereotypów różnych narodowości wydaje się bardzo interesująca obecnie, gdy na europejskiej mapie geopolitycznej (a w związku z tym także mentalnej) zachodzą istotne zmiany. Zmiany w postrzeganiu siebie oraz sąsiadów szczególnie widoczne są u mieszkańców krajów obszaru postsowieckiego, zwłaszcza tych, którzy dążą do zbliżenia z jednoczącą się Europą. W nowych warunkach gospodarczych, politycznych i kulturowych ulegają przekształceniom stare, uwarunkowane historycznie, stereotypy sąsiednich narodowości i pojawiają się nowe. Szczególnie dobrze widać te procesy w relacjach polsko-ukraińskich. Na lepsze zmienił się na przykład stereotyp Ukraińca w oczach Polaka (głównie młodego), o czym pisze Jerzy Bartmiński¹. Inaczej niż wcześniej jest również widziana Polska przez Ukraińców.

Właśnie ukraińskim stereotypom Polaka jest poświęcony niniejszy artykuł. Zostały w nim przedstawione wyniki przeprowadzonych wśród ukraińskich

¹ W ciągu jedynie dziesięciu lat (1990–2000) wizja Ukraińca-nacjonalisty (wartościowanego negatywnie) zmieniła się w wizję Ukraińca-patrioty, wartościowanego pozytywnie; przesunięta na margines została wizja Ukraińca-„rezuna”, uwarunkowana historycznie. W ogóle w stereotypizacji Ukraińców zaczęło dominować podejście opisowe i poznawcze nad wartościującym. Na przelomie XX–XXI w. pojawił się jednak „nowy syndrom Ukraińca – bazarowego handlarza”, który „w dużym stopniu odbudował negatywne charakterystyki” (Bartmiński 2006). Można także założyć pojawienie się nowszych cech stereotypowych związanych z wizją Ukraińca-zarobkowicza, przyjeżdżającego do Polski do pracy.

sudentów ankiet. Najważniejszym zadaniem artykułu jest przyjrzenie się kształtowaniu nowych profili² Polaka z perspektywy młodych Ukraińców reprezentujących środowisko uniwersyteckie.

Ujawnienie nowych cech ukraińskiego stereotypu Polaka wymaga odwołania się do kontekstu historycznego i, co najmniej szkicowego, przedstawienia „tła” dawnych stereotypów Polaka – tych, które są (były) utrwalone w świadomości przedstawicieli średniego i straszego pokolenia Ukraińców.

W perspektywie historycznej kształtowanie się ukraińskiego stereotypu Polaka uwarunkowane było szeregiem czynników natury politycznej. Powikłane oraz często dramatyczne doświadczenia wspólnej historii dały w rezultacie sporą dawkę wzajemnej wrogości oraz niezrozumienia. Sprzeczności polsko-ukraińskie dość często były wykorzystywane przez różne siły polityczne, które sprzyjały kształtowaniu się w społeczeństwie określonej wizji narodu. Ważnym elementem tego procesu była szczególna rola, jaką odgrywali Polacy w kształtowaniu się ukraińskiej świadomości narodowej. W drugiej połowie XIX i na początku XX wieku jednym z głównych ośrodków krystalizacji świadomości narodowej Ukraińców była Galicja Wschodnia, gdzie Polacy i Ukraińcy mieszkali obok siebie. Szereg ukraińskich badaczy, m.in. Iwan Łysiak-Rudnycki (Лисяк-Рудницький 1994), John Paul Himka (1978), Roman Szporluk (1995), Andrij Portnow (Портнов 2003), podkreśla, że Polska razem z Rosją odgrywała dla ukraińskiego ruchu narodowego rolę swoistych antypodów – modelu, wobec którego należało się zdystansować. Jednocześnie Ukraińcy naśladowali niektóre sposoby i metody działania polskich działaczy politycznych, społecznych oraz kulturowych. Skutkiem tego wykształciła się ambiwalencja ukraińskiego nastawienia do Polaków. Z jednej strony za negatywne cechy Polaków uważano na przykład butę, skłonność do przechwalania się, bezczelność, niechęć do ciężkiej pracy, z drugiej zaś odnotowywano ich pozytywne cechy – patriotyzm, odwagę, szlachetność wobec kobiet oraz inne, które oceniano jako godne naśladowania. Warto podkreślić, że część cech składających się na stereotyp Polaka powstała jako odzwierciedlenie autostereotypów ukraińskich. Zbiorowa samoidentyfikacja Ukraińców definiowała „swoje” poprzez przeciwstawianie się „obcemu”. Proces wzmacniania się pozytywnego autostereotypu najczęściej odbywa się kosztem marginalizacji

² Termin *profil* rozumiem, za J. Bartmińskim, jako „subiektywny wariant bazowego stereotypu powoływany do życia i podtrzymywany w obiegu przez określony podmiot indywidualny lub zbiorowy, dokonujący konceptualizacji i podporządkowany jakiejś dominancie” (Bartmiński 2007, 309). W danym wypadku takim podmiotem jest uniwersytecka młodzież Ukrainy Zachodniej (Lwowa).

czy nawet demonizacji „innego”, „obcego”. Prawie wyłącznie negatywny obraz Polaka, oparty na doświadczeniach historycznych, wylania się na przykład z analizy ukraińskich przysłów (zob. np. Strumiński 1995) i w ogóle ukraińskiej tradycyjnej kultury ludowej (zob. np. Silecki w tym numerze PS), a także literatury – przeważnie powieści historycznych i poezji (zwłaszcza tych napisanych przed końcem XIX wieku) (zob. np. Zubrycka 1995).

Część ukraińskich stereotypów Polaka była pozostałością okresu rządów komunistycznych na Ukrainie. W czasach ZSRR propaganda oficjalna oraz programy dydaktyki szkolnej były wyraźnie skierowane na piętnowanie „polskich panów” okresu I i II Rzeczypospolitej, to znaczy czasów, kiedy ziemie ukraińskie w większym lub mniejszym stopniu znajdowały się pod kontrolą Polski. Mimo podkreślania, że chodzi tylko o część Polaków, a mianowicie o szlachtę i księży, rezultatem takiej polityki stała się wizja Polaków, eksponujących swoją wyższość oraz pragnących dominacji nad Ukraińcami³. Jednocześnie praktyczne doświadczenia codzienności demonstrowały względnie wyższy stopień życia oraz większy liberalizm polityczny w Polsce niż na Ukrainie. W latach 1980–1990 Polak już kojarzył się z zaradnością, ale jednocześnie ze skąpstwem i – częściowo – skłonnością do łatwizny, niechęcią do ciężkiej (w rozumieniu niektórych – uczciwej) pracy.

Ukraiński stereotyp Polaka zaczął ulegać zmianom w okresie istnienia niepodległej Ukrainy. Sprzyjało temu nawiązywanie i podtrzymywanie kontaktów międzypaństwowych, a w jeszcze większym stopniu – osobiste doświadczenia Ukraińców odwiedzających Polskę. Jak zaznacza polski badacz stosunków polsko-ukraińskich, Henryk Pietrzak:

trzeba przyznać, że w latach dziewięćdziesiątych pojawiły się oznaki zainteresowania (ze strony ukraińskiej) sprawami polskimi i ogólny wzrost sympatii do Polski i Polaków. Przepuszczalnie wiąże się to z ogólnym zwrotem polityki ukraińskiej i świadomością, że droga do Europy wiedzie przez Polskę (Pietrzak 2000, 198).

Dzisiejsze obserwacje zachowań młodego pokolenia Ukraińców (zwłaszcza młodzieży akademickiej) i analiza wypowiedzianych przez młode osoby sądów o świecie pozwalają na postawienie tezy o zachodzeniu istotnych zmian w ukraińskim stereotypie Polaka. Coraz mniej miejsca zajmują w nim negatywy

³ W pierwszym dziesięcioleciu istnienia niepodległej Ukrainy większość ukraińskich szkolnych podręczników do historii ciągle demonstrowała „mniejszą sympatię do Polaków i większą do Rosjan” i była napisana z perspektywy wschodnioukraińskiej (zob. np. Мудрий 2000).

związane z polsko-ukraińskimi konfliktami XX w., natomiast w grę wchodziły pozytywne wrażenia ze spotkań z rówieśnikami z Polski, z wyjazdów do Polski, ze śledzenia europejskiej polityki sąsiedniego państwa itp. Tak więc z perspektywy ukraińskiego studenta odkrywa się nowe profile Polaka.

Zgodnie z metodyką badań nad stereotypami, danych o stereotypie jakiegokolwiek zjawiska czy też jakichś grup ludzi należy szukać przede wszystkim w samej strukturze języka – w znaczeniu i etymologii wyrazu, nazywającego ową rzecz, zjawisko lub ludzi, w analizie jego derywatów słowotwórczych oraz neosemantyzmów, we frazeologizmach zawierających ten wyraz, w strukturze semantycznej zdań. Stereotypowe cechy są „ujęzykowane” również w przysłowiach (ale są one materiałem do badań jedynie nad dawnymi stereotypami). Oprócz tego, uzyskaniu danych o stereotypie jakiegokolwiek przedmiotu (rozumianego szeroko) mogą służyć teksty – przy czym nie tylko teksty kliszowe (jak na przykład dowcipy i in.), lecz także teksty wypowiedziane spontanicznie, w których może się powtarzać przypisywanie pewnej charakterystyki przedmiotowi. Dane do stereotypu szuka się także w tekstach folklorystycznych, literackich, publicystycznych i in.

Identyfikacji stereotypów służą również dane uzyskane eksperymentalnie (ankiety), zwłaszcza, jeżeli chodzi o konieczność zbadania nowego stereotypu w pewnym środowisku. Różne typy pytań ankietowych są skierowane na ujawnienie tych cech danego przedmiotu, które są utrwalone już nie tylko językowo (tzn. w samej strukturze danego języka), lecz społecznie.

Studentom Narodowego Uniwersytetu Lwowskiego im. Iwana Franki została zaproponowana ankieta o następującej treści⁴:

1. Kto to jest Polak?
2. Proszę podać wyrazy, których Pan(i) (albo ktoś inny) używa zamiast słowa *Polak*.
3. Proszę podać cechy, które, Pani/Pana zdaniem, najlepiej charakteryzują typowego Polaka (takiego, jaki on jest).
4. Proszę podać cechy, które, Pani/Pana zdaniem, najlepiej charakteryzują prawdziwego, wzorcowego Polaka (takiego, jaki on powinien być).
5. Proszę dokończyć zdanie (można podać kilka wersji): *On jest Polakiem, ale...*

⁴ Ankieta została ułożona na podstawie ankiet zastosowanych do badania stereotypów różnych narodowości przez zespół pod kierunkiem profesora Jerzego Bartmińskiego (zob. np. Bartmiński, Lappo, Majer-Baranowska 2002).

6. Jakie przedmioty są charakterystyczne dla Polaka?
7. Proszę dopisać rzeczowniki, które łączą się z wyrazami: *polski* (*polska, polskie*).
8. Proszę dopisać czasowniki do wyrażen *jak Polak, po polsku* i wyjaśnić znaczenie powstałych (razem z czasownikami) zwrotów.
9. Proszę podać znane Pani/Panu przysłowia, porzekadła, stałe połączenia wyrazowe, frazeologizmy o Polakach.
10. Proszę napisać znane Pani/Panu dowcipy o Polakach.

W badaniu wzięli udział studenci: II i V roku polonistyki Wydziału Filologicznego, II i III roku Wydziału Stosunków Międzynarodowych oraz IV roku Wydziału Historii. Ankieta została sformułowana w języku ukraińskim, studenci byli proszeni o udzielanie odpowiedzi również w języku ukraińskim (czyli w ich języku ojczystym). Na potrzeby artykułu przeanalizowano 52 ankiety: 17 ankiet wypełnionych przez studentów polonistów (p), 25 – przez studentów stosunków międzynarodowych (m) oraz 10 – przez studentów historyków (h). Spośród studentów Wydziału Stosunków Międzynarodowych do wypełnienia ankiet zostali zaproszeni ci, którzy uczą się języka polskiego jako obcego. Wybór trzech różnych kategorii studentów – według kierunku studiów – był motywowany dążeniem do uzyskania w miarę różnorodnych danych, gdyż można założyć, że ankietowanie studentów jednego tylko kierunku znacznie zawęziłoby spektrum odpowiedzi (co jest związane ze specyfiką studiów na tym właśnie kierunku).

Rzeczą oczywistą jest to, że same tylko dane ankietowe nie mogą być materialem wystarczającym do przedstawienia współczesnego stereotypu Polaka. Poza tym obiektywizacji danych służyłoby włączenie do analizy o wiele większej liczby odpowiedzi ankietowych niż ta, która tu została opracowana. Mimo wszystko to wstępne badanie umożliwiło przyjrzenie się problemowi oraz ujawnienie pewnych zarysowujących się tendencji w zmianach ukraińskiego stereotypu Polaka.

W dalszej części artykułu zostaną przeanalizowane odpowiedzi studentów na poszczególne pytania przytoczonej wyżej ankiety i dokonane pewne uogólnienia.

1. Kto to jest Polak?

Pytanie o definicję ma służyć ujawnieniu tego, jak Ukraińcy rozumieją nazwę *Polak* i jak ją kategoryzują. W ukraińskich definicjach słownikowych

Polak to „naród, który stanowi podstawową część ludności Polski” (Byceλ, ρεα., 2007; Βίλοδία, ρεα., 1970–1980). A zatem występuje w nich przede wszystkim kategoryzacja geograficzna (mieszkaniec pewnego kraju)⁵.

W definicjach ankietowych również najczęściej pojawia się kategoryzacja **geograficzna**: Polak najczęściej (26 razy) jest określany przez ukraińskich studentów jako mieszkaniec pewnego kraju. Oprócz tego w odpowiedziach respondentów dość często mamy do czynienia z kategoryzacją **polityczną i narodowościową**. A więc Polak to także obywatel pewnego państwa (20) i człowiek narodowości polskiej, mający polskie pochodzenie (18)⁶.

Oprócz tych trzech podstawowych kategoryzacji spotykamy inne – na przykład **językową**: Polak to osoba mówiąca w języku polskim (6). Dość często pojawia się określenie Polaka jako **sąsiada Ukrainy**, „naszego (zachodniego) sąsiada” (9). Jeszcze jedna kategoryzacja Polaka – **tożsamościowa**: Polak jest określany jako ten, kto czuje się Polakiem, uważa się za Polaka (6), por. np.: „Polak to człowiek, który najczęściej mieszka na terytorium Polski albo – w pewnych okolicznościach – poza jej terenami. Ale najważniejsze jest to, żeby ten człowiek sam uświadamiał sobie siebie jako Polaka (p); „Polak to człowiek, który uważa siebie za Polaka, nie jest konieczne mieć w dowodzie wpisane *Polak*, czy też urodzić się na terenie Polski” (p).

Sporadycznie pojawiają się określenia **wartościujące**, jak np.: Polak to „przyjaciel Ukrainy” (co zazwyczaj studenci piszą obok określenia „sąsiad”), czy też określenia ogólne typu „to przede wszystkim człowiek”, „to człowiek, który pochodzi od Boga (jak i my wszyscy)”, w tym ujęte psychologicznie – „to osobistość”.

W definicjach pojawia się także charakterystyka Polaka jako osoby przywiązanej do polskiej symboliki narodowej⁷: Polak to „człowiek, który czci białego orła, zna i śpiewa *Mazurek Dąbrowskiego*” (p); „zna i umie rozpoznać swoje symbole państwowe” (p). Polak, według definicji studenckich, to także osoba, przywiązana do zwyczajów i tradycji polskich, por.: „Odróżnia się

⁵ Ale por. w polskim słowniku: *Polak to ktoś, kto pochodzi z Polski* (Bańko, red. 2000) – kategoryzacja narodowościowa.

⁶ Por. na przykład: „Polak to mieszkaniec Polski, ale tylko ten, który ma polskie korzenie, dlatego że przemieszczonych nie można uważać za Polaków (raczej tylko oficjalnie)” (p); „Polakiem może być również mieszkaniec innego państwa, ale ten, który ma polskie korzenie” (p); „Prawdziwym Polakiem jest tylko ta osoba, która ma polskie korzenie” (p).

⁷ Odnotowano tylko u polonistów, co może być rezultatem specjalnej edukacji uniwersyteckiej.

(...) zwyczajami, kuchnią (...) od innych narodów” (p); „Polacy to ludzie, którzy bardzo lubią, szanują swoją kulturę, język i ziemię”, a nawet „zamiast wszystkich nazw ogólnie przyjętych wymyślają własne wyrazy – zamiast *basketball* – *koszykówka*” (m).

Jak wynika z udzielonych przez studentów odpowiedzi na pytanie o definicję Polaka, jest on człowiekiem religijnym. Jest też osobą, która mieszka w kraju bogatszym niż Ukraina. Jest dość bogaty, ale też oszczędny (trwonić pieniędzy nie lubi). Co ciekawe i nieco zaskakujące, Polak „nie jest przyzwyczajony do pracy na ziemi, Polaka na pewno nie można nazwać *chleborobem* (ukr. *хлібороб*)” (p)⁸. Lubi podróżować po świecie. To Europejczyk. Wspiera także swoich rodaków i współczuje im. To człowiek zadbany, akuratny, ubrany prosto i przyzwoicie. Jest pogodny, przyjazny i spokojny, a także wesoły, radosny, dowcipny. Polak lubi żartować i potrafi fajnie się zabawić. Można z nim wesoło porozmawiać i pójść na piwo⁹.

2. Proszę podać wyrazy, których Pan(i) (albo ktoś inny) używa zamiast słowa *Polak*.

Jest to pytanie o synonimy wyrazu *Polak*, które powinny uzupełnić obraz Polaka, który już wylonil się na podstawie definicji.

W tym punkcie ankiety częściowo powtarzają się cechy już zasygnalizowane we wcześniejszych definicjach (na przykład kategoryzacja polityczna: *obywatel Polski, obywatel państwa polskiego*, kategoryzacja geograficzna: *mieszkaniec Polski*, stosunek geograficzny wobec Ukrainy: *sąsiad, sąsiad zachodni, nasz sąsiad, nasz bliski sąsiad*, kategoryzacja narodowościowa: *osoba polskiej narodowości*).

Znowu pojawił się (teraz już trzykrotnie) *Europejczyk*, jeden raz – *mieszkaniec Europy Środkowo-Wschodniej* (ze wskazówką, że nazwa ta obejmuje przedstawicieli kilku krajów), trzy razy pojawił się *obcokrajowiec*.

Stosunek emocjonalny Ukraińców do Polaków eksplikuje przytoczone w tej rubryce wyrażenie: *nasz brat*.

Najczęstszym synonimem wyrazu *Polak* jest, według ankiet, wyraz *Lach* (14). Ukraińscy studenci jednak zdają sobie sprawę albo z tego, że wyrazu

⁸ Wizja taka jest chyba skutkiem porównania Polaka-szlachcica z Ukraińcem-chłopem (zob. też tekst J. Sileckiego w tym tomie). Autostereotyp Ukraińca jako rolnika uprawiającego zboże i dającego życiodajny chleb jest tradycyjny dla ukraińskiej kultury i nadal bardzo trwały.

⁹ Podobne cechy pojawiają się później w odpowiedziach na następne pytania – głównie te, które dotyczą cech typowego i prawdziwego Polaka.

tego teraz się nie używa, por. na przykład: „Oprócz anachronizmu Lach, nie znam innych” (h); „W literaturze spotkałam wyraz *Lachy*, chociaż nie słyszałam go od innych” (p), albo z tego, że jest on obraźliwy i nie wypada go używać: „Lachy (ale ja ich tak nie nazywam)” (p); „Na określenie Polaka nie używam żadnych innych wyrazów, zwłaszcza obraźliwych. Nie zaprzeczam jednak, że jest używany, utarty w języku ukraińskim, wyraz *Lach* na określenie Polaka” (p). Dla młodego pokolenia, nieobeznanego z historią i z literaturą, słowo *Lach* nie jest znane. Na przykład studenci historycy podają je dużo częściej niż inni. Studentka polonistka z pewnością coś takiego słyszała, ale dokładnie tego wyrazu nie zna, gdyż napisała: *Alach*.

Nieoczekiwanie często – bo aż 7 razy – pojawił się przezwiskowy synonim *Przecki* (w oryginale: *Пшеки* lub *Пшеку*). Przewisko to pojawiło się wskutek tego, że Ukraińcom język Polaków wydaje się zbyt szeleszczący, bardzo często występuje w nim połączenie dźwięków [pš]. Nieczytelną etymologię mają przezwiskowe rymowanki zawierające wyraz *Przecki*: *Пшеки лелеки*, *Пшеки лелеки* (dosłownie: „Przecki bociany”). Ciekawe, że żaden polonista takiego przezwiska nie użył.

Jako wyraz, którego można użyć zamiast wyrazu *Polak*, studenci przytoczyli: *Mazurek* (3 razy) oraz zdrobnienie *Mazurek* (w oryginale: *Мазурек*) (1 raz). Jeden student polonista przytoczył jako synonim wyrazu *Polak* słowo *pan*. Warto zaznaczyć, że nie wszyscy studenci wypełnili tę rubrykę (14 nie wypełniło), kilku napisało: *Tylko Polak*.

A zatem analiza tej części ankiety ujawniła, że stereotyp Polaka, jako stereotyp bliskiego sąsiada, tradycyjnie ma cechy negatywne. W języku ukraińskim istnieją bowiem przezwiskowe nazwy Polaków, które mają raczej konotacje negatywne niż pobłażliwo-pozytywne. Jednak komentarze studentów albo sposób, w jaki wprowadzają oni owe „inne” nazwy Polaka, przemawiają za tym, że młode pokolenie zdaje sobie sprawę z tego, że nazwy te są „nieładne” i że używać ich nie wypada. Niektórzy Ukraińcy uważają, że wartościujący negatywnie może być sam etnonim *Polak*, ale z akcentem na pierwszej sylabie (w języku ukraińskim wyraz ten jest akcentowany na drugiej sylabie) – takie zdanie pojawiło się w jednej z odpowiedzi ankietowych. Wydaje się, że nazwą o lekkim nacechowaniu wartościującym (może nieco żartobliwym, ale raczej nie negatywnym) jest ukraiński wyraz *поляци* (*Polacy*) zamiast normatywnego *поляки* (*Polakzy*). Zauważmy, że ten wyraz w ankietach się nie pojawił. Wielu studentów, jak wynika z ankiet, po prostu nie zna innych określeń Polaka – może to też znaczyć, że nie mają oni uprzedzeń wobec Polaków, związanych na przykład ze wspólną przeszłością historycz-

na¹⁰. Nowa wizja Polaka w świetle ankiet studenckich związana jest z jego europejskością oraz tym, że Polacy są europejskimi sąsiadami Ukraińców i że Polak to „nasz brat”.

3. Proszę podać cechy, które, Pani/Pana zdaniem, najlepiej charakteryzują typowego Polaka (takiego, jaki on jest).

Pytanie to przewidywało ujawnienie cech, które Ukraińcy przypisują Polakom – na podstawie tego, jak ich widzą (w odróżnieniu od następnego pytania o prawdziwego Polaka, które zakładało ujawnienie tego, jak Ukraińcy wyobrażają sobie zestaw cech idealnego Polaka). Zaznaczyć warto, że niektórzy respondenci niezbyt wnikliwie przeczytali polecenia 3. i 4., nie przywiązując wagi do różnicy między określeniami *typowy* i *prawdziwy*. Oba te punkty w niektórych ankietach są po prostu wzajemnym uzupełnieniem cech przypisywanych Polakom. Na przykład w odpowiedzi na pytanie 4. o prawdziwego Polaka pojawiało się odesłanie do poprzedniego punktu dotyczącego cech typowego Polaka: „Nie wiem. Zob. pytanie 3” (h), „Zob. wyżej” (m), czy też po prostu: „Nie mogę odpowiedzieć” (m). W niektórych wypadkach formy odpowiedzi na pytanie o prawdziwego Polaka przemawiały za tym, że respondent ma na myśli cechy typowego Polaka, na przykład: „Polacy to ludzie, którzy z reguły są religijni. To patrioci swojego państwa (oczywiście, nie wszyscy). Pierwsze zdanie, które pada z ust polskiego Niemowlęcia: *Jestem Polakiem*” (m).

W odpowiedziach dotyczących cech typowego i prawdziwego Polaka ujawnił się fakt, że ukraińscy studenci w *prawdziwym* Polaku chcieliby widzieć takie cechy, które oznaczają jego przychylnie nastawienie do Ukrainy i Ukraińców (a w *typowym* Polaku takich cech brak). Na przykład: „Prawdziwy Polak powinien (...) być uprzejmy w stosunku do swoich sąsiadów

¹⁰ Historycznie zaś rzecz biorąc, w obiegu ukraińskojęzycznym funkcjonowały, obok wyrazu *Lach*, jeszcze co najmniej dwa synonimny Polaka o postaci zdrobnialej – *поляченко* i *полячок* (które w żadnej ankiecie nie zostały przytoczone). Wyrazów tych brak już w jedena-stotomowym słowniku języka ukraińskiego z lat 1970–1980 (Білодід, ред., 1970–1980), ale występują jeszcze w słowniku języka ukraińskiego z lat 1907–1909, w którym wyraz *поляченко*, niemający żadnych kwalifikatorów stylistycznych, jest zilustrowany cytatem z pieśni ukraińskiej: *Хвалилися поляченки, що вони звозовали*, a wyraz *полячок*, poprzedzony kwalifikatorem „niewielki”, zilustrowany jest kontekstem wartościującym (wyraz występuje obok pogardliwego zdrobnienia *панок* (od ukraińskiego *пан* (*pan*) w znaczeniu „wyzyskiwacz” i może być odbierany jako synonim tego właśnie rzeczownika): *Зріклимся... і тих панків, тих полячків, котрі з нас жили* (Грінченко, упор., 1996–1997).

(Ukraińców)” (h). Czasem Ukraina jest zawoalowana – dopatrywać się jej trzeba wśród „innych”, jak na przykład: „Prawdziwy Polak powinien z szacunkiem odnosić się do innych etnosów” (h). Natomiast typowi Polacy „bardzo wysoko się noszą, uważają, że są lepsi (wyżsi) od Ukraińców (...)” (p). Por. także: *typowy Polak*: „Czasami jest wyniosły, jeśli chodzi o stosunek do Ukraińców, zawsze jest wściekły z powodu ukraińskich dróg” – *prawdziwy Polak*: „Jest gościnnie wobec Ukraińców” (p). A zatem pytania o typowego i prawdziwego Polaka w znacznym stopniu ujawniły ważny element autostereotypu samego Ukraińca, który czuje się lekceważony, pogardzany ze strony Polaka i ma w związku z tym pewne kompleksy.

„Typowy” Polak w oczach ukraińskich studentów ma cechy zarówno pozytywne, jak i negatywne, przy czym te drugie nie przeważają nad pierwszymi.

Cechy te zostały podzielone według faset, zaproponowanych w artykule J. Bartmińskiego, I. Lappo i U. Majer-Baranowskiej (2002) (w naszym materiale nie wyróżniono jedynie aspektu ideologicznego, gdyż w ankietach nie pojawiły się odpowiednie cechy). Najliczniej przedstawione zostały cechy w tzw. aspekcie społecznym, ujawniającym to, jak Ukraińcy widzą Polaków w świetle ich stosunków z ludźmi, oraz w aspekcie psychicznym¹¹. Następnie co do liczebności cech są aspekty: kulturowy i polityczny, potem fizyczny, najmniej cech dotyczy aspektu bytowego¹²:

Aspekt społeczny: przyjemny („sympatyczny”, „pogodny”, „miły”) (7), koleżeński (7), towarzyski (4), komunikatywny (6), zarozumiały (2), ważny (w znaczeniu „zarozumiały”), wyniosły (1), traktuje innych z lekceważeniem (2), pyszny (1), ma wysoką samoocenę (2), ma pewną „mianię wyższości” (1), uważa, że zawsze ma rację (1), zacięty (1), pewny siebie (1), dumny (5), bez kompleksów (2), głośno (i emocjonalnie) rozmawia (1), krzykliwy (1), hałaśliwy (1), gadatliwy (3), dużo mówi (1), szybko mówi (2), lubi poplotkować (1), trochę kłótlivy (1), rozrywkowy (1), lubi bawić się, imprezować (1), potrafi organizować naprawdę wesolą zabawę (1), ma poczucie humoru (1),

¹¹ Cechy psychiczne czasem trudno jest odróżnić od tzw. cech społecznych, gdyż bardzo często cechy psychiczne (na przykład *upartyy, zuciety, honororny, oturty, szczyry*) najwyraźniej się przejawiają właśnie w kontaktach z innymi ludźmi. Dlatego podział na cechy psychiczne i społeczne nie jest w niniejszym opracowaniu bardzo precyzyjny, zdajemy sobie sprawę z tego, że wiele cech, określonych jako społeczne, mogło też znaleźć się w grupie cech psychicznych. Bardziej fortunne byłoby może w tej sytuacji użycie terminu *cechy psychospoleczne*. W każdym razie przy dokonywaniu uogólnień na temat stereotypowych cech Polaka cechy, zwane tu psychicznymi i społecznymi, są analizowane łącznie.

¹² W nawiasach liczny przytoczeń.

(bardzo) gościnnie (4), skąpy (5), zbyt oszczędny (1), dobry (5), hojny (1), szczerzy (1), bezpośredni (w znaczeniu „spontaniczny”), otwarty (2), uczciwy (3), szlachetny (1), chytry (6), sprytny (1), (bardzo) interesowny (3), (trochę) naiwny (2), uczynny (1), wspaniałomyślny (1), wybredny (1), nie wstydzi się swoich czynów, swojego zachowania (2) pragmatyczny (2), zamknięty w sobie (1), trochę zamknięty w sobie – nie jest zbyt otwarty w swoich wypowiedziach (1), snob (1), ciekawy (w znaczeniu „interesujący się”), doświadczony (1), niemający wygórowanych wymagań wobec otoczenia (1).

Aspekt psychiczny: wesoly (11), pełen radości życia (2), inteligentny (6), spokojny (3), zrównoważony (2), umiarkowany (1), (bardzo) uczuciowy, emocjonalny (4), szybki (1); dociekliwy (3), dążący do celu (1), poważny (1), skromny (1), śmiały (1), (trochę) beztroski (3), trochę dziwny (1), głośno i emocjonalnie mówi (1), roztargniony (1), o Polce: lubi flirt (1).

Aspekt kulturowy: o rozwiniętej sferze duchowej (lub duchownej) (2), wierzący (1), katolik (2), wykształcony (1), erudyta (2), człowiek wolny i interesujący się historią (1), interesujący się wszystkim (1), używa wulgaryzmów (3), dużo przeklina (2), trochę wulgarny (1), niezbyt wychowany (1), kulturalny (1), taktowny (1), dobrze wychowany (3), uprzejmy (2), wykazuje się dobrymi manierami prowadzenia rozmowy (1), lubi podróżować (3), ma zainteresowany wyraz twarzy – tak jak gdyby chciał wszystko wiedzieć i wszystko wie, ale tak naprawdę to może niczego nie rozumieć (1).

Aspekt polityczny: patriota (7), kocha swoją ojczyznę (1), jest oddany swojej ojczyźnie (1), opowiada się za Rzeczpospolitą (1), ma bardzo wysokie mniemanie o własnym państwie (1), ceni (nie zapomina, czci) własną historię i jest dumny z tego, że jest Polakiem (1), bardzo ceni wszystko swoje i preferuje rzeczy narodowe (1), jest wyniosły w stosunku do Ukrainy i państw wschodnioeuropejskich (1), Ukraińców traktują z rezerwą, zwłaszcza jeżeli Ukraińcy są ich gośćmi (1), czasami są wyniośli w stosunku do Ukraińców (1), o Polce: Ukraińców się nie boi (1).

Aspekt fizyczny (wygląd): niskiego wzrostu (2), (zawsze) uśmiechnięty (4), niechudy (1), trochę otyły (1), często z „piwnym brzuszkiem” (1), niechlujny (3), śmieszny (2), ma wąsy (1), dba o swoją kondycję (1), dziewczyny ubierają się po europejsku, czyli nie bardzo wyraziście (1), wygodne sportowe ubranie (1), okulary (1), plecak albo torba o długich uchach (1), aparat fotograficzny (1), o Polce: ma ładną powierzchowność (1).

Aspekt bytowy: lubi wypić (1), pije dużo wódki (1), żyje w dostatku (1), oszczędny (1), ma domek w okolicach miasteczka, w którym mieszka z żo-

na, dwojgiem dzieci, psem i kotem (1), pije coca-colę (1), zawsze jest wściekły z powodu ukraińskich dróg (1), leniwy (1).

A zatem typowy Polak, zdaniem ukraińskich studentów, jest przede wszystkim wesoly i pelen radości życia (13 przytoczeń). W tym polu znaczeniowym znajduje się też cecha: uśmiechnięty (4). Bliskie znaczeniowo są wielokrotnie przytaczane cechy: gadatliwy i hałaśliwy (12) oraz ten, kto umie się bawić (3), jest koleżeński i towarzyski (11). Wydaje się, że na peryferiach utworzonego pola „wesole, radosne nastawienie do życia” można także usytuować komunikatywność (6). A zatem łącznie mamy 49 przytoczeń cech należących do wspomnianego pola.

Wysokie notowania ma tradycyjna polska cecha bycia patriotą (13).

Jednocześnie typowy Polak, co zgadza się z tradycyjnymi wyobrażeniami Ukraińców o Polakach, jest zarozumiały i ma wysokie mniemanie o sobie (12). W dodatku pięciokrotnie studenci wymienili dumę, którą można potraktować ambiwalentnie: po ukraińsku odpowiednik wyrazu *dumny – зордиу* – może mieć również konotację ‘wyniosły’. W związku z tym liczbę przytoczeń znajdujących się w polu „zarozumiałość i wysokie mniemanie o sobie” można by maksymalnie powiększyć o 5, co w sumie dałoby 17.

Dość wysokie notowania ma polska grzeczność (uprzejmy, grzeczny, kulturalny – 8), z którą można połączyć cechy: przyjemny, sympatyczny, miły (7), co w sumie daje liczbę 15.

Typowy Polak jest inteligentny (6) i wykształcony (4). Pole „inteligencji” tworzą również peryferyjne w nim cechy: ciekawy i dociekliwy (6), a zatem w sumie mamy w tym polu 16 przytoczeń.

Kolejne cechy mają stosunkowo mniejszą częstotliwość występowania w ankietach: chytry (6); skąpy (6); przeklina (6); spokojny i zrównoważony (5); dobry (5); gościnnie (4); emocjonalny (4); wierzący (3) (w ostatnim wypadku dodalibyśmy jeszcze dwa przytoczenia, ponieważ cecha zaznaczona dwukrotnie jako *розвинена духовна сфера* może po polsku oznaczać albo rozwiniętą sferę duchową, albo duchowną (łącznie – 5).

A zatem wśród najbardziej „przewidywalnych” stereotypowych cech Polaka znalazły się: patriotyzm, zarozumiałość, grzeczność (którą jednak, niestety, nieco równoważy wulgarność), gościnność, religijność. Natomiast nieoczekiwane częste w ankietach okazało się przytoczenie cech tworzących pole „witalności”, co zresztą zgadza się z wiekiem respondentów, ale co także świadczy chyba o tym, że młodzi Ukraińcy mają z reguły pozytywne wrażenia z komunikacji z polskimi rówieśnikami.

4. Proszę podać cechy, które, Pani/Pana zdaniem, najlepiej charakteryzują prawdziwego, wzorcowego Polaka (takiego, jaki on powinien być).

Cechy prawdziwego Polaka niemal wyłącznie są albo pozytywne, albo neutralne. W odróżnieniu od wyraźnej dominacji w „typowym” Polaku cech psychospołecznych, w „prawdziwym” Polaku na tym samym poziomie, co cechy psychospołeczne, występują cechy kulturowe i polityczne.

Aspekt społeczny (stosunek wobec ludzi): przyjemny (9), życzliwy (2), dobry (7), dobroduszny (2), szczery (9), otwarty (5), można na nim polegać (3), ma poczucie humoru (2), spontaniczny (1), koleżeński (1), gościnnie (1), hojny (1), niewyniosły (1), uczynny (1), podobny do Ukraińca, ale nie skąpy (1), opanowany (1), odpowiedzialny (1), szlachetny (2), przyzwoity (3), sprawiedliwy (1), srogi (1).

Aspekt psychiczny: wesoly (8), pełen radości życia (1), żwawy (1), inteligentny (5), rozsądny (1), rozważny (1), skromny (2), sumienny (1), dążący do celu (1), wrażliwy (1), poważny (1), spokojny (1), umiarkowany (1).

Aspekt kulturowy: dobrze wychowany (14), (bardzo) kulturalny (2), uprzejmy (2), taktowny (1), umiejący odczuwać i wyrażać szacunek (1), wykształcony (8), dociekliwy (2), religijny (5), prawdziwy katolik (1), praktykujący katolik (1), (bardzo) przywiązujący wagę do życia duchowego (2), obchodzi wszystkie święta i szanuje tradycje (1), dużo podróżuje (1), w starszym wieku dużo podróżują, co oznacza, że interesują się historią i życiem ludzi w różnych krajach (1), dobrze rozumie i zna historię – swoją oraz naszą (1), erudyta (1), odcytany (1), ciekawy rozmówca (1), inteligentny, wiele wie o swoich sąsiadach Ukraińcach i utrzymuje z nimi stałe kontakty (1).

Aspekt polityczny: patriota (8), powinien kochać ziemię ojczystą (1), powinien cenić i czcić swój język, zwyczaje i być z nich dumny, powinien należeć do elity, pracującej w imię dobra swojego państwa (1), obywatel swojego państwa i jest z tego dumny (1), godnie reprezentuje swój kraj na arenie międzynarodowej (1), europejskość w poglądach (1), uprzejmy stosunek do swoich sąsiadów (do Ukrainy), bo mają już dużo wspólnego (1), zawsze jest gościnnie wobec Ukraińców (1), szacunek wobec innych etnosów, konieczność uczenia się ich języków (1), zawsze krytykuje Rosjan, Niemców, Białorusinów, Ukraińców (1).

Aspekt fizyczny (wygląd): uśmiechnięty (2), ma okulary (1), wygląda reprezentacyjnie (1), nieszczupły (1).

Aspekt bytowy: żyją w dostatku, dlatego w wieku podeszłym dużo podróżują (2), mają schludne i ładne mieszkania (1), rodzinny (1), pracowity (1).

Wśród cech prawdziwego Polaka najwyższą pozycję zajął zespół cech mieszczących się w polu „dobrze wychowany i kulturalny”: dobrze wychowany (14), (bardzo) kulturalny (2), uprzejmy (2), taktowny (1), umiejący odczuwać i wyrażać szacunek (1) – łącznie 20. Jeżeli dodamy tu jako peryferyjną cechę przyjemny (9), otrzymamy 29 przytoczeń. A więc prawdziwego Polaka Ukraińcy wyobrażają sobie przede wszystkim jako osobę grzeczną i miłą.

Wysokie notowania ma patriotyzm (12).

Dość wysoko stoi religijność: religijny (5), prawdziwy katolik (1), praktykujący katolik (1), (bardzo) duchowny (2); tu peryferycznie dolożyć możemy także cechę: obchodzi wszystkie święta i szanuje tradycje (1), ponieważ większość świąt to święta religijne – łącznie 10.

Tak jak w „typowym” Polaku, występuje tu wesole i radosne nastawienie do życia: wesoly (8), pełen radości życia (1), żwawy (1) – łącznie 10.

Prawdziwy Polak jest inteligentny (5) i wykształcony (8) – 13.

Jest również dobry (7) i dobroduszny (2) – 9.

Po zsumowaniu cech, które powtarzają się przy „typowym” i „prawdziwym” Polaku, otrzymamy zestaw cech o największej frekwencji:

- wesole, radosne nastawienie do życia (59);
- greczność i kulturalność (44);
- inteligencja i wykształcenie (29);
- patriotyzm (25);
- zarozumiałość (17);
- religijność (15);
- dobroć (14).

5. Proszę dokończyć zdanie (można podać kilka wersji): *On jest Polakiem, ale...*

Jednym ze sposobów ujawnienia cech stereotypowych jest tzw. *but test* – metoda uzupełniania zdań przeciwstawnych typu „X jest Z, ale ma cechę W” (zakłada się, że „normalny” X ma cechę przeciwstawną lub sprzeczną z cechą Z). A zatem, jeżeli respondent podaje zdanie: *On jest Polakiem, ale nie mieszka w Polsce*, znaczy to, że „normalny”, stereotypowy Polak mieszka w Polsce.

W wyniku tego testu uzyskano 21 cech Polaka:

On jest Polakiem...:

- ale nie mieszka w Polsce (h).

- ale mieszka poza granicami Polski (m).
- ale mieszka za granicą (m).
- ale mieszka w Niemczech (m).
- ale mieszka we Francji (p).
- ale mieszka na Ukrainie – (2m).
- ale od razu widać, że mieszka w Ameryce – zdradza go jego zachowanie (m).

A zatem typowy Polak MIESZKA W POLSCE.

- ale nie przyznaje się do Polski i nią gardzi (p).
- ale nie interesuje się życiem w Polsce (p).
- ale gdyby miał wybór, wybrałby inną ojczyznę (p).
- ale w jego żyłach płynie ukraińska krew (m).
- ale nie chce mieszkać w Polsce (tak jest naprawdę, młodzież często opuszcza swój kraj w poszukiwaniu lepszego życia) (m).
- ale nie chce mieszkać w Polsce (p).

JEST PATRIOTĄ, CHCE MIESZKAĆ W POLSCE.

- ale przede wszystkim jest człowiekiem (h).
- ale jest takim samym człowiekiem, jak my (2m).
- ale jest podobny do wszystkich innych ludzi (p).
- ale wiele rzeczy kopiuje od Amerykanów (p).
- ale zachowuje się w danym momencie nie jak Polak (p).
- ale kiedy wchodzi do domu – zdejmuje obuwie (znaczy, że już się ukrainizował) (m).

SWOIŚCIE SIĘ ZACHOWUJE, MA SWOISTĄ KULTURĘ.

- ale nie mówi czystą polszczyzną (m).
- ale mówi z wyraźnym akcentem francuskim (m).
- ale nie zna języka polskiego (p).
- ale ja znam polski lepiej od niego (p).
- ale źle mówi po polsku (p).

DOBRZE MÓWI PO POLSKU.

- ale jak zawsze, nie rozumie języka ukraińskiego (m).
- ale nie zna i nie rozumie języka ukraińskiego (m).

ROZUMIE JĘZYK UKRAIŃSKI.

- ale zna język ukraiński (m).
 - ale dobrze włada językiem ukraińskim (p).
- NIE ZNA JEZYKA UKRAIŃSKIEGO.

- ale ma biznes za granicą (m).
 - ale prowadzi swój biznes na Ukrainie (m).
- MA BIZNES W KRAJU.

- ale studiuje w innym kraju (m).
 - ale uczy swoje dzieci na Ukrainie (m).
- STUDIUJE W KRAJU ON SAM I JEGO DZIECI STUDIUJĄ W KRAJU.

- ale jego rodzice pochodzą z Ukrainy (m).
- MA RODZICÓW POLSKIEGO POCHODZENIA, POLSKIEJ NARODOWOŚCI.

- ale związał swoje życie z osobą z innego kraju, innej narodowości (m).
- WIĄŻE SWOJE ŻYCIE Z OSOBĄ ZE SWOJEGO KRAJU I SWOJEJ NARODOWOŚCI.

- ale to nie wpływa na jego zainteresowania (p).
- MA SWOJE OSOBLIWE ZAINTERESOWANIA.

- ale współczesna europejska młodzież należy do jednej kultury, dlatego po odzieży i wyglądzie zewnętrznym nie da się go wyróżnić z grupy młodych Europejczyków (m).
- ZEWNĘTRZNIE WYRÓŻNIA SIĘ NA TLE INNYCH NARODOWOŚCI.

- ale nie zawsze jest dobrze nastawiony do Ukraińców (h).
- JEST DOBRZE NASTAWIONY DO UKRAIŃCÓW.

- ale lubi Niemców (p).
- NIE LUBI NIEMCÓW.

- ale respektuje także kulturę innych narodów (p).
- JEST NIETOLERANCYJNY WOBEC INNYCH KULTUR.

– ale niestety, wcale nie jest życzliwy (m).

JEST ŻYCZLIWY.

– ale nie pije (m).

PIJE.

– ale zachowuje się spokojnie (p).

ZACHOWUJE SIĘ NIESPOKOJNIE.

– ale nie jada bigosu (p).

JADA BIGOS.

– ale jest wrogo nastawiony, gdy nazywa się go Lachem (h).

NIE LUBI, GDY NAZYWA SIĘ GO LACHEM.

– ale lubi jeździć ukraińskimi drogami (p).

NIE LUBI UKRAIŃSKICH DRÓG.

Jak widać, cztery cechy pojawiły się po pięć i więcej razy. Według tego testu, jądro ukraińskiego stereotypu Polaka stanowią więc cechy: mieszka w Polsce i chce tu mieszkać, mówi po polsku, jest patriotą swojego kraju, swoiście się zachowuje (ma swoistą kulturę). Wszystkie te cechy mają wymiar polityczny i kulturowy. Jest interesujące, że w wielu wypadkach studenci wstawiają do opisu cech Polaka jego stosunek do ukraińskości: typowy Polak nie zna języka ukraińskiego, ale go rozumie, jest dobrze nastawiony do Ukraińców, ale nie lubi, kiedy oni nazywają go Lachem, nienawidzi ukraińskich dróg; nietypowy Polak też jest przywiązany do Ukrainy – ma tu swój biznes, uczy tu swoje dzieci, jego rodzice mają ukraińskie pochodzenie.

6. Jakie przedmioty są charakterystyczne dla Polaka?

Pytanie o typowe przedmioty łączone z Polakiem dopełniają obrazu, który się wyłonił na podstawie pytań o cechy prawdziwego i typowego Polaka. Już w odpowiedziach na te pytania czasami pojawiały się przedmioty (jak na przykład: okulary, plecak, ubranie, dom i inne).

Najwyraźniej zarysowaną grupę znaczeniową tworzą nazwy ubrań i akcesoriów: charakterystyczne ubranie; wygodne ubranie; proste, ale jakości-

we ubranie; proste wygodne obuwie i ubranie; dla młodzieży – sportowy styl w ubraniu; dżinsy; szorty przed kolana; szalik ulubionej reprezentacji piłkarskiej; dla wykładowcy – konieczne garnitur i drogi zegarek; różne szaliki i apaszki; sztuczna biżuteria; bransoletki z paciorków, korale. Styl ubrania polskiej młodzieży – prosty, sportowy, a polskie kobiety lubią różne akcesoria.

Wśród przedmiotów charakterystycznych dla Polaka studenci kilkakrotnie wymienili plecak, aparat fotograficzny, okulary (przeciwsłoneczne). Tak najprawdopodobniej lwowscy studenci widzą w swoim mieście turystów z Polski.

Pojawiły się przedmioty, mówiące o religijności Polaków: różaniec, łańcuszek z krzyżykiem, modlitewnik, *Pismo święte*, portret Jana Pawła II.

Za patriotyzmem Polaków przemawiają nazwy różnych symboli narodowych: godło, flaga, biało-czerwona flaga, orzeł, *Mazurek*.

Znakami wartości konsumpcyjnych są:

- samochody: samochód, polski samochód, maluch, maluch (Fiat), małe samochody, ekonomiczne małe samochody; maluch jest jednym z liderów na liście typowych przedmiotów łączonych z Polakami (pojawia się 8 razy), a więc samochód ten Ukraińcy uznają za typowy znak polskiej kultury;
- sprzęty: komórka, walkman, telewizor, laptop;
- towary, sklepy: Tesco, hipermarkety, polskie towary – tańsze niż u nas, ale jakościowo takie same.

Stosunkowo liczna jest lista przedstawiająca jedzenie i używki: bigos, „potrawy – bigos”, golonka, żurek, parówki, guma do żucia, cukierki (słodyczne), kawa w kawiarni; piwo, puszka ich piwa, kufel piwa, bardo dobre piwo Żywiec, piwo Żubr, żubrówka, papierosy, cygaro. W tej grupie przedmiotów znalazł się lider – piwo (14 przytoczeń), 6 razy pojawiły się papierosy.

Mало reprezentatywne grupy przedmiotów są związane: ze sferą intelektualną – książka, gazeta; z kulturą – uliczne przedstawienia; z oświatą – polska matura; ze sferą bytową – domek / dacha za miastem, bidet w łazience; z pieniędzmi – polskie złote, złoty, grosz.

Tutaj znowu, jak i w niektórych poprzednio przytoczonych odpowiedziach ankiety, studenci „przemycają” cechy do autostereotypu Ukraińca. I tak, w części ankiety, dotyczącej przedmiotów kojarzonych z Polakami, pojawiają się wyrazy związane z pracą Ukraińców w Polsce albo z polskimi towarami, sprzedawanymi na Ukrainie, na przykład: droga; truskawki, jabłka, czereśnie, maliny.

7. Proszę dopisać rzeczowniki, które łączą się z wyrazami: *polski (polska, polskie)*.

Polecenie to zakłada ujawnienie tego, co w pierwszej kolejności kojarzy się ukraińskim studentom z Polską, Polakami i polsnością albo z czym z owej polsności Ukraińcy mają do czynienia. Najczęściej dopisywanym wyrazem był wyraz *język* – pojawił się aż 22 razy. Zdarzyły się czterokrotne powtórzenia – *kultura, miasta, towary, produkty, samochód*; trzy razy wystąpiły: *książka, literatura, granica, ambasada, obywatelstwo, złoty, samochód, piwo*; kilka wyrazów zostało wymienionych po dwa razy: *pani, mentalność, państwo, naród, obywatele, Kraków, urząd celny, wiza, drogi, słownik, historia, muzyka, radio, odzież, mięso, orzeszki*. Metoda dopisywania nasuwających się rzeczowników do przymiotnikowych nazw etnicznych pozwala także, zdaniem etnolingwistów, odtworzyć zasób potocznej wiedzy, budowanej z pozycji obserwatora z zewnątrz, o danym etnosie i osobliwościach jego życia (Bartmiński, Lappo, Majer-Baranowska 2002, 120). Oprócz tego respondenci mogą tu po prostu przytaczać utarte połączenia językowe z wyrazami *polski (polska, polskie)*, nie odwołując się do swojej wiedzy o Polsce, lecz cytując skojarzenia czysto językowe.

Grupując wymienione w ankiecie wyrazy w większe zespoły o pewnym znaczeniu nadrzędnym, ujawniamy m.in. to, w jakim aspekcie Ukraińcy najczęściej widzą Polaków i Polskę.

Aspekt mentalny i polityczny: polska mentalność, polski honor, polska świadomość, polska pani, polski pan, polski patriotyzm, polska solidarność, sprawa polska, polski wpływ, powstanie polskie, państwo polskie, polski naród, narodowość polska, polscy obywatele, polski obywatel, polska obywatelka, obywatelstwo polskie, polskie godło, polski prezydent, polski minister, polska konstytucja.

Aspekt edukacyjny i kulturowy: język polski, ortografia polska, gramatyka polska, polska nauczycielka, polski nauczyciel, polska nauka, polski akcent, polska książka, polski słownik, polskie czasopismo, literatura polska, poeta polski, polskie kino, polski film, polskie radio, telewizja polska, polska piosenka, polska muzyka, polska kultura, polska architektura, polska historia, polska samodzielność, polska sztuka, polskie miasta, Kraków, góry Tatry, smok, polskie święta, polski zwyczaj, polska tradycja, dania polskie, polski barszcz, polska polka (prawdopodobnie chodzi o taniec), polski taniec, polski kościół, polscy turyści, polska kawiarnia, filiżanka.

Aspekt konsumpcyjny (jedzenie, towary): polskie mięso, polska kielbasa, polskie ziemniaki, polski owoc, polskie warzywa, polska żubrówka, polskie słodycze, wafle polskie, polski cukier, polskie chipsy, polskie orzeszki, polskie

pistacje, musztarda, polska margaryna, polskie przyprawy do dań, polskie piwo, polski ser, polskie produkty żywnościowe, polski(e) produkt(y), polskie towary, polskie towary (śnieżka i in. materiały budowlane), polska odzież, polskie obuwie, polskie suknie, polska hurtownia, polski samochód.

Osobną grupę stanowią wyrazy związane z procedurą *wyrobienia polskiej wizy i przekroczenia polskiej granicy* (ponieważ ankiety przeprowadzono niedługo po wejściu Polski do strefy Schengen, dodatkowe komplikacje, związane z wyrobieniem wizy, stały się przyczyną bardzo częstych użyczeń w ankietach słownictwa z tego zakresu: polska granica, urząd celny, polscy celnicy, polska ambasada, polska wiza, a nawet dłuższych komentarzy, jak na przykład w definicji Polaka: „Polacy to nasi sąsiedzi, którzy wydają się dobrzy tylko w okresie konferencji naukowych lub Eurowizji, ale kiedy dochodzi do wjazdu bezwizowego Ukraińców do Polski, to wtedy myślą tylko o sobie” (m).

Nieliczne wyrazy przedstawiają *aspekt gospodarczy*: rynek polski, polski złoty, złotówka, polskie pieniądze.

8. Proszę dopisać czasowniki do wyrażen *jak Polak*, *po polsku* i wyjaśnić znaczenie powstałych (razem z czasownikami) zwrotów.

Od razu warto zaznaczyć, że odpowiedzi na to polecenie było niezbyt dużo (59). Polecenie miało na celu ujawnienie zarówno typowych skojarzeń czynności z cechami, jak i skojarzeń językowych, kliszowanych.

Wśród typowych skojarzeń czynności z określeniami *jak Polak*, *po polsku* najczęściej pojawiały się: *mówić po polsku* (12), *rozmawiać po polsku* (2), a także *mówi jak Polak* (3), *rozmawia(ć) jak Polak* (2). Zwroty dotyczące mówienia „po polsku” lub „jak Polak”, w niektórych ankietach były objaśniane następująco: *mówi jak Polak* „władza językiem polskim tak samo dobrze, jak rodowity Polak”, *mówi jak Polak* „mówi szybko”, *mówić po polsku* „mówić szybko, tak, że nie można zrozumieć”, *rozmawiać jak Polak* „mówić z akcentem” (w ostatnim przypadku chodzi chyba o to, jak Polak mówi po ukraińsku, por. także: *Ukrainiec mówi po polsku* „ani Ukraińiec, ani Polak niczego nie rozumieją”). Oprócz mówienia, ukraińskim respondentom nasuwało się skojarzenie z myśleniem po polsku: *myśleć po polsku* (4), *myśli jak Polak* (1), bez dodatkowych komentarzy o znaczeniu tych zwrotów. Po dwa razy pojawiły się – bez wyjaśnienia znaczenia – określenia: *zachowywać się jak Polak* i *ubiera się jak Polak*. Jednak trzeci raz przy zwrocie *ubierać się po polsku* respondent zaznaczył: „nasze – ukraińskie i polskie – przyzwyczajenia w ubieraniu się są różne”. Jeden raz wystąpiły połączenia *wyglądać jak Polak*, *wzbogacił się jak Polak*, ale również bez wyjaśnienia znaczenia.

Za wyrażenia o statusie bliskim frazeologizmom można uważać: *bigos po polsku*, *barszcz po polsku* „czysty, pitny”, a także *reformy po polsku*.

Zdarzało się, że studenci „tworzyli nową frazeologię”, przypisując zwykłym zwrotom znaczenia idiomatyczne, jak na przykład: *żyć jak Polak* „mieć dobrą, wysoko płatną pracę”, *zachowuje się po polsku* „ma wrogie nastawienie do obywateli innych państw”, *zachowuje się jak Polak* „zachowuje się w sposób niezakompleksyjny”, *chodźć jak Polak* „zawsze przechodzić drogę tylko na zielonych światłach”, *pracować jak Polak* „nie bardzo spieszyć się do pracy”, *śmiać się jak Polak* „śmiać się bardzo głośno”, *zrobił jak Polak* „zrobił pedantycznie”, *jest taki, jak Polak* „jest skłonny do zdrady”, *mówić po polsku* „mówić jedno, a mieć na myśli co innego”, *rozmawia po polsku* „mówi tak, że się go nie rozumie”, *pisze po polsku* „pisze niezwykle (dziwnie), nie tak jak należy”. Jak widać, w tej części powtarzają się niektóre zwroty, które zostały już wymienione wcześniej, jednak teraz każdy z nich ma znaczenie, którego nie da się wyprowadzić ze znaczeń poszczególnych składników. A zatem respondenci zaproponowali nowe metafory Polaka i polskości, z których każda przemawia za jakąś cechą stereotypową. Stereotypowe cechy Polaka widać również w wyrażeniach porównawczych: *wesoły jak Polak* (3), *pije jak Polak* (2), *uparty jak Polak*, *skąpy jak Polak*, *wyniosły jak Polak*, *uprzejmy jak Polak*, *ciekawski jak Polak*, *gadatliwy jak Polak*, *dumny jak Polak* „zbyt dumny, pyszny, wyniosły”, *klótlivy jak Polak* „bardzo dużo i głośno się klóci, krzyczy”. Stereotyp Polaka, wylaniający się z tych neofrazeologizmów, jest wartościowo ambiwalentny: zostały utrwalone w nich cechy pozytywne, ale dominują (jak to zazwyczaj bywa we frazeologii) cechy negatywne. Do pozytywnych (lub neutralnych) należą na przykład: *Polak zawsze przechodzi drogę tylko na zielonych światłach*; *Polak nie jest osobą zakompleksioną*; *Polak jest wesoły*; *Polak jest uprzejmy*; *Polak jest pedantyczny i rzetelny*; *Polak ma dobrą pracę i dobrze zarabia*. Negatywne cechy w stereotypowym wizerunku Polaka to na przykład: wrogi w stosunku do innych narodów; skłonny do zdrady, nie można na nim polegać; wyniosły; klótlivy; skąpy; leniwy; pije dużo alkoholu.

9. Proszę podać znane Pani/Panu przysłowia, porzekadła, stałe połączenia wyrazowe, frazeologizmy o Polakach.

Tę rubrykę wypełniło ośmiu respondentów. Tylko w tym miejscu w ankietach pojawiły się odpowiedzi w języku polskim. Respondenci użyli tego języka, przytaczając znane polskie przysłowia (niektóre, co prawda, nieprecyzyjnie): *Mądry Polak po szkodzie*; *Polak jest mądry po szkodzie*; *Polacy nie gęsi, iż*

swój język mają. Pojawiły się także przysłowia ukraińskie (co prawda, ich istnienie w tradycyjnej polskiej paremiologii jest wątpliwe): *Зробили це на польську Паску* (dosł. *Zrobisz to na polską Wielkanoc*) – „nie wiadomo kiedy”; *У поляків такі дороги, як в Україні дівчата* (dosł. *U Polaków takie drogi, jak na Ukrainie dziewczyny*); *Говорить, як польське радіо* (dosł. *Mówi jak polskie radio*) – „mówi tak, że nie można nic zrozumieć”.

10. Proszę podać znane Pani/Panu dowcipy o Polakach.

Podalo je tylko czterech respondentów. Jeden, student filologii polskiej, w rubryce tej napisał: „Jeszcze chcę się pouczyć na filologii polskiej”, z czego może wynikać, że dowcip, który mógłby przytoczyć, jest nieprzyzwoity. Inna wypowiedź studencka w tej rubryce: „Znam wiele dowcipów, w których pojawiają się: Polak, Ukraińiec i Niemiec. Ukraińiec jednak zawsze jest najmądrzejszy i najbystrzejszy”. Teza ta jest słuszna o tyle, że w obiegu ukraińskojęzycznym funkcjonują anegdota z udziałem Polaka, które jednak służą przede wszystkim ujawnieniu autostereotypu Ukraińca. Jednak to, że we wszystkich tych dowcipach Ukraińiec „jest najmądrzejszy i najbystrzejszy”, można podać w wątpliwość (w autostereotypie Ukraińca jest bowiem wiele samokrytyki). W wielu ukraińskich dowcipach Polak jest tylko tłem dla pokazania stosunku Ukraińców wobec Rosjan. Potwierdzają to dwa dowcipy z ankiet studenckich:

(1) Lecą samolotem Polak, Rosjanin i Ukraińiec. Polak wyrzucił przez okno sweter, a Ukraińiec i Rosjanin pytają go zdziwieni: „Cóżś zrobił?” Polak odpowiada: „Mamy u siebie czegoś takiego dużo”. Rosjanin wyrzucił wódkę. Ukraińiec i Polak pytają: „Co zrobiłeś?” Rosjanin odpowiada: „Mamy u siebie czegoś takiego dużo”. Ukraińiec wyrzucił przez okno Rosjanina. Polak mało nie stracił zmysłów i pyta: „Po co to zrobiłeś?” Ukraińiec na to: „Mamy u siebie czegoś takiego dużo” (p).

(2) Mężczyzna i złota rybka:

Złota rybka: „Powiedz swoje życzenie”.

Mężczyzna: „Chcę, żeby na Polskę napadli Mongołowie”.

Złota rybka: „A dlaczego właśnie na Polskę?”

Mężczyzna: „To dlatego żeby po drodze jeszcze przeszli przez Rosję” (p).

W anegdotach bez udziału Ukraińca Polak ma z reguły konotacje negatywne:

(3) Czy wiecie, jak funkcjonuje polski spadochron? Otwiera się automatycznie przy uderzeniu o ziemię (m).

(4) [Niemiecki dowcip]:

– Gdzie najlepiej schować pieniądze przed Polakiem?

– Pod mydłem (p).

Spośród przedstawionych dowcipów, 1. i 2. są znane jeszcze z czasów sowieckich, przy czym pierwszy z nich funkcjonował również w wersji „Amerykanin, Rosjanin i Ukraińiec”. Dowcip 3. także nie jest ściśle związany wyłącznie z konotacją „polskości” – w innych wariantach chodzi na przykład o spadochron „moldawski” czy „sowiecki”. Student, który zapisał dowcip 4., celowo podkreślił, że to anegdota „niemiecka”, a więc demonstrowa nie-niemieckie nastawienie do Polaków.

Mala liczba ukraińskich dowcipów o Polakach może być skutkiem postrzegania Polaków przez współczesnych (zwłaszcza młodych) Ukraińców jako jeden ze „zwykłych” narodów europejskich, który specjalnie nie wyróżnia się na tle innych. Należy podkreślić, że w ostatnich latach ogólnie zmniejszyła się liczba dowcipów dotyczących poszczególnych narodów europejskich (w odróżnieniu od ciągle pojawiających się anegdot o Amerykanach i Rosjanach, przy czym w takich dowcipach często chodzi o konkretnych polityków z obu państw).

Podsumowując przedstawiony w proponowanym artykule materiał, możemy mówić o zaobserwowanych elementach kształtowania się nowych profili Polaka oraz „polskości” wśród młodego pokolenia Ukraińców. Współczesny Polak to Europejczyk, (co widać nawet po ubraniu), który z reguły dobrze zarabia, podróżuje po świecie, dużo zwiedza jako turysta, jest osobą wykształconą i żądną wiedzy. W aspekcie psychofizycznym jest to przede wszystkim osoba wesola, nastawiona radośnie do życia, towarzyska, komunikatywna. Nadal na wysokiej pozycji pozostają cechy tradycyjnie przypisywane Polakom: grzeczność i uprzejmość, patriotyzm, religijność, ale także zarozumialstwo. Z perspektywy młodego Ukraińca pozytywne konotacje Polaków wyraźnie dominują nad negatywnymi. Negatywne stereotypy, związane z ukraińsko-polskimi konfliktami XX wieku, nie są już głównym „materiałem budowlanym” osobistego nastawienia młodego Ukraińca do Polski oraz Polaków. Ankieta pokazała, że opisując Polaka, Ukraińcy „przemycają” również cechy do swojego autostereotypu, w którym widać jeszcze pewne kompleksy wobec mieszkańców państwa zintegrowanego z Europą, kraju bogatszego, o rozwiniętej sferze konsumpcji, którego mieszkańcy nadal bywają wyniośli względem wschodnich („gorszych”) sąsiadów.

Mimo że temat ten wymaga bardziej szczegółowych oraz zaawansowanych badań, już teraz odnotowujemy dowody na przychylniejsze nastawienie ukraińskiej młodzieży akademickiej do Polaków.

Literatura

- Bańko M., red., 2000, *Inny słownik języka polskiego*. Warszawa.
- Bartmiński J., 2006, *Semantyka i polityka. Nowy profil polskiego stereotypu Ukraińca*, w: Ożóg K., Oronowicz-Kida E., red., *Przemiany języka na tle przemian współczesnej kultury*, Rzeszów.
- Bartmiński J., 2007, *Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*, Lublin.
- Bartmiński J., Lappo I., Majer-Baranowska U., 2002, *Stereotyp Rosjanina i jego profilowanie we współczesnej polszczyźnie*, „Etnolingwistyka”, t. 14, s. 105–151.
- Himka J.-P., 1978, *Formation of National Identity in Subcarpathian Rus': Some Questions of Methodology*, „Harvard Ukrainian Studies”, vol. 2, N. 3, September, p. 374–380.
- Pietrzak H., 2000, *Stereotypy polsko-ukraińskie i sposoby ich przeżyczenia*, w: Bonusiak W., red., *Polska – Niemcy – Ukraina w Europie. Narodowe identyfikacje i europejskie integracje w przededniu XXI wieku*, Rzeszów, s. 198.
- Strumiński B., 1995, *Stereotyp Polaka w przystaniach ukraińskich*, w: Walas T., red., *Narody i stereotypy*, Kraków, s. 137–145.
- Szporluk R., 1995, *Des Marchers de l'Empire à la construction d'une nation*, “L'autre Europe. Cahier semestrel”, № 30–31, p. 134–150.
- Zubrycka M., 1995, *Stereotyp Polaka w literaturze ukraińskiej*, w: Walas T., red., *Narody i stereotypy*, Kraków, s. 132–136.
- Білодіа І., ред., 1970–1980, *Словник української мови*, В 11 т. Київ.
- Бусел В., ред., 2007, *Великий тлумачний словник української мови*, Київ.
- Грінченко Б., упор., 1996–1997, *Словарь української мови*, Київ, (Київ, 1907–1909).
- Лісняк-Рудницький І., 1994, *Формування українського народу й нації (методичні завваги)*, В: Лісняк-Рудницький І., *Історичні есе*, Т. 1, Київ, С. 11–27.
- Мудрий М., 2000, *Образ поляка (Польщі) та німця (Німеччини) в сучасних українських шкільних підручниках з історії*, w: Bonusiak W., red., *Polska – Niemcy – Ukraina w Europie. Narodowe identyfikacje i europejskie integracje w przededniu XXI wieku*, Rzeszów, s. 139–144.
- Портнов А., 2003, *Почути Іншого*, „Критика” (Київ), № 7–8 (69–70), s. 5–9.

Ałła Krawczuk, kierownik Katedry Filologii Polskiej Narodowego Uniwersytetu Lwowskiego im. Iwana Franki (Ukraina). Pracę doktorską poświęciła polskiej i ukraińskiej frazeologii onomastycznej. Obecnie zajmuje się problematyką pragmatyngwistyczną (polska i ukraińska etykieta językowa) i glottodydaktyczną (osobliwości nauczania Ukraińców języka polskiego). Jest autorką m.in. podręczników: *Morfologia współczesnego języka polskiego (fleksja)*. Cz. 1. (Lwów 2007), *Пальська мова – українцям. Імена словозміна з елементами синтаксису* (Львів 2008).